Zsolnai József

Kényszerű hozzászólás a pedagógia újabb identitászavarához

Egy eszme- és mentalitástörténetinek álcázott vita kontextusában

Egy követelményt – ha tetszik, kánont – a szakma fejlődése érdekében leszögezek: a paradigmák között el kell tudni igazodni tárgyszerűen is, tényszerűen is, előítéletmentesen is. Menedzseri bölcsességgel szólva: valami úton-módon a magyar pedagógián belül is meg kell tanulni az élni és élni hagyni elvének érvényesülését.

2003. január 2-án a délutáni órákban – amikor pápai magányomban a még 2002-ben a Nemzeti Tankönyvkiadónál megjelent ‚Vesszőfutásom a pedagógiáért (Egy pedagógus életút sikerei és botrányai)' című könyvemet dedikáltam és küldtem szét néhány hozzám közel álló ismerősnek – megszólalt a mobilom. *Andor Mihály* jelentkezett. Azt kérdezte tőlem:

– Szoktál-e még Iskolakultúrát olvasni?

– Nem mindig – válaszoltam –, de a 2002. decemberi számban Téged véletlenül olvastalak.

– A Trencsényi-írást nem ismered? – kérdezte.

– Nem. Miért kellene ismernem?

– Vita lesz! A Szerkesztőség vitát rendez, és szeretnénk, ha hozzászólnál.

– Ahhoz látnom kellene az eddig befutott írásokat, a várható hozzászólásokat. A dolog egyébként érdekel! – válaszoltam.

Másnap, 3-án már a kezemben volt a többi írás is. Azokat elolvastam, s elment a kedvem a vitától! Később, körülbelül egy hét múlva *Géczi János* főszerkesztő is fölhívott, s neki végül igent mondtam. Nem azért, mert javult a vitával kapcsolatos közérzetem, hanem mert két olyan régi, részben munkatársi, részben baráti kapcsolat értékrendje villant föl bennem, amelyeket konfliktusaink ellenére is megőrzendőnek tartok. Andor Mihálylyal csaknem öt éve nem váltottunk szót, Géczi Jánossal az utóbbi három évben mindössze kétszer-háromszor egy-egy percre, s akkor sem beszéltünk szakmáról. A velük való kapcsolat és a közösen átélt sokféle – itt nem részletezhető – értékes és értelmes nekibuzdulás a magyar iskolaügy jobbításáért vett rá arra, hogy ha kényszeredetten is, de a vitában mégiscsak szerepet vállaljak. Később megtudtam, hogy a *Trencsényi*-írásban szereplő, néven nemigen emlegetett neveléstörténészeinket is megszólította a Szerkesztőség, de ők kitérő választ adtak, inkább vállalták a Trencsényi-írásban szereplő „neveléstörténeti amnéziáért" rájuk sütött bélyeget. Egyikőjük (a nevét most tudatosan elhallgatom) azt mondta nekem: „A válasz elől nem térhetsz ki, hisz Te szembe vagy állítva Gáspárral."

Pedagógiai reflexiók Trencsényi László ‚Vágyakozás kritikai szocializmuskritikára' című vitacikkéhez

Nem titkolom, Trencsényi László cikkeit, ha tehetem, szívesen elolvasom. Gondolatmenetében valami vibráló felelősséget érzek, aggódást pedagógiai közállapotainkért. Csúsztatásait azonban, melyek írásaiban többször fellelhetők, már kevésbé kedvelem, de

mint ex-nyelvész, némi szövegpragmatikai műveltség birtokában szívesen bíbelődöm „rejtjelezett" üzeneteinek megfejtésével. Néha még akkor is toleráns vagyok írásaival, ha engem vesz célba vagy a munkásságomat.

Saját hozzászólásom címén hosszú ideig töprengtem. Eredetileg arra gondoltam, hogy a ‚Kényszerű hozzászólás egy eszmetörténetinek álcázott presztízsharchoz' címet adom írásomnak. De miután többször elolvastam Trencsényi vitaindítóját, a jelenlegi cím mellett kötöttem ki. És azt is bevallom, hogy a vitaindító írás záró fejezete, az ‚Érzelmes epilógus' sorai győztek meg arról – meg az eddig elolvasott vitacikkek –, hogy célszerűbb, ha ezt a tudományoskodó, de mégis valamiféle pontosságra szorító címet választom, fegyelmezve általa magam, s egyben jellemezve vele magát a vitát is.

A vita tulajdonképpen jelenkori pedagógiatörténetünk sebeket feltépő, mégis valamiféle igazságkereső attitűdjéből indult és folytatódik. A vitában ki-ki a maga sérelmei és igazságkeresése, no meg a magyar pedagógiai közéletben kivívott presztízse alapján vesz részt. Egy dolog azonban beárnyékolja a vitát: a tanítóból tudóssá vált, iskolakísérleteket szervező és konfliktusokat vállaló, legendává merevülő vagy elfelejtésre ítéltetett *Gáspár László* nem szólalhat meg. Helyette életműve felelhet, és természetszerűen hagyatékának gondozói, meg azok, akik presztízsből vagy meggyőződésből kötődtek személyéhez és kötődnek életművéhez. Magam egyik csoporthoz sem tartozom. Riválisnak vagyunk kikiáltva. A pedagógiai publicisztika, a botladozó, de jó szándékú magyarországi neveléstörténet-írás életutunkat és életművünket – ha marad belőle valami – nem kerülheti meg. A szembeállítás, az egybevetés szinte magát kínálja. Mi azonban Gáspárral kikerültük egymást. Meglátogattuk egymás iskoláit, segítettünk egymáson, ha kellett, s tudtuk, hogy gyakorló pedagógusok, oktatáspolitikusok, szociológusok, pszichológusok céltáblái mindketten egyaránt lehetünk. Bánt, hogy a temetésén nem vehettem részt, mert beteg voltam. De pécsi tanszékvezető koromban híveinek konferencia-lehetőséget biztosítottam, így a konferencia ‚A szentlőrinci iskolakísérlet értékei a magyar nevelés- és iskolaügy történetében' címmel megrendezésre kerülhetett az egyetemen. E konferencián Gáspárral, az ő jelenlétében vállaltam a sorsközösséget – *Szondi Lipót* anankológia (sorstudomány) címen összefoglalt nézeteire építve és részben arra reflektálva –, de el is határoltam tőle magamat ellentétes pedagógiai értékválasztásaink tényszerűségének megfelelően.

Mindezeket azért mondtam el, mert ma sem vállalom a gáspári életmű pedagógiai kritikáját, és ez mostani hozzászólásomra is érvényes. Ha már hozzászólok, másra vállalkozom: Trencsényi vitaindítójához fűzök helyreigazító megjegyzéseket, ezt követően pedig néhány mondatban magam is állást foglalok pedagógiánk újabb identitászavarának kérdésében, s szólok arról is, hogy az eszme- és a mentalitástörténet álarcában megjelenő vitáink mögött nemes egyszerűséggel presztízsháborúk, utóvédharcok jó-rossz emlékei köszönnek vissza, és sajnos ezek a rejtőzködések éppúgy identitászavarhoz vezetnek, mint a mulasztásaink miatti egymásra mutogatás. A vita során keresett igazsághoz tehát kis mértékben tudok csak adalékot nyújtani. A Trencsényi által vágyott kritikai szocializmuskritikához éretlennek érzem a helyzetet. Így tehát nem marad más hátra, mint a Trencsényi által a saját életutamról közölt hamis tények helyreigazítása, és némi hozzájárulás Gáspár neveléstörténeti helyének tárgyszerűbb megrajzolásához. Kezdjük az utóbbival!

A Gáspár-kérdés

Azt hiszem, a Gáspár-kérdés tárgyilagos megoldását – legalábbis pedagógiai elmélettörténeti, praxistörténeti szempontból – a magyar politikai élet kontextusába illesztve helyesen látja *Németh András* és kutatócsoportja. Ezért érthetetlen Trencsényi kifakadása Németh András egyik munkatársa, *Kopp Erika* ‚A hetvenes-nyolcvanas évek alternatív pedagógiai törekvései hazánkban' című tanulmányával kapcsolatosan pusztán azért, mert szerzőnk nem ismeri Trencsényi Lászlónak az Embernevelés 1997/2. számában megje-

lent elemzését – és szerintem helyes felismerését – a Gáspár-kérdésről. Megjegyzem, hogy a pluralizmus elkötelezett híveként ismert Trencsényitől nem illő, hogy bírája legyen egy olyan fiatal neveléstörténész szerzőnek, aki hipotézisként Gáspár László koncepcióját „a korabeli iskolarendszer hiányosságainak egyfajta baloldali kritikájaként" interpretálja, s meg meri kockáztatni azt is, hogy Gáspár tevékenységében „akár egyfajta újbaloldali hatást is érezhetünk…, mely összekapcsolódhat a korabeli nyugat-európai újbaloldaliság és ennek a kelet-európai diákság körében jelentkező, a létező szocializmust éppen radikalizmus-mentessége, kispolgáriassá válása miatt bíráló mozgalmával". Szóval én türelmesebb lennék azokkal, akik saját érvrendszerem helyett mást is meg mernek pendíteni. Sokkal jobb megoldás az az álláspont, amelyet Németh András választ, hogy tudniillik kifejti saját politikatörténeti értelmezését, s abban helyezi el Gáspár szentlőrinci iskolakísérletének törekvéseit és eredményeit, és idézi magát Gáspárt, aki korrekt módon nem rejti véka alá, hogy kitől mikor mit tanult.

S most lássuk Németh András álláspontját összefüggően. „Az 1960-as évek második felében megjelenő gazdasági reformtörekvések a változó viszonyokhoz igazodó, kevéssé átpolitizált, a tényleges társadalmi szükségletekre jobban reagáló új oktatáspolitika kialakítását tették szükségessé. Az ebben az időben kibontakozó szocialista munkaiskola, majd később a szocialista nevelőiskola megteremtésére irányuló oktatáspolitikai reformhullám szárnyán bontakozott ki 1969-ben az első hazai »szocialista reformiskola«, Gáspár László szentlőrinci iskolakísérlete, amely a kommunista nevelés klasszikusa mellett már a hazai és nemzetközi polgári pedagógiai hagyományok tudatos felvállalására is törekedett. Miként az iskolakísérlet vezetője egy közelmúltban megjelent elemzésében ezt az orientációt maga is megfogalmazza: »Nem titkolom, hogy ebben az óriási hatásözönben kivételes jelentőségű minőségi centrumnak tartom például Dewey és Makarenko, Freinet és Szuhomlinszkij, Németh László és Kemény Gábor pedagógiai nézeteit, gyakorlati munkásságát«." (Németh András [2002., szerk.]: *Reformpedagógia-történeti tanulmányok.* Osiris, Budapest. 88.) Úgy gondolom, hogy ez a Gáspár-féle vallomás csak erősíti Trencsényi azon álláspontját, hogy „Gáspár korábbi vágyakat, elképzeléseket reaktivált és szintetizált". (Trencsényi László [2002]: Vágyakozás kritikai szocializmuskritikára. *Iskolakultúra*, 11. 93.) De azt is gondolom: teljesen felesleges, hogy Trencsényi bebizonyítsa, hogy Gáspár Ádám-Éváig visszamenően a magyar reformpedagógia történetéből mindenkinek a törekvését „reaktiválta és szintetizálta".

Neveléstörténetíróink megleckéztetése – avagy a neveléselmész-kritikus megkerülheti-e a források ismeretét?

Mint ahogy magam sem örültem annak, hogy helyettem, illetve a Törökbálintról Pápára került két IFA teherautónyi dokumentummal szemben Trencsényi László adja hírül a világnak és a magyar olvasónak, hogy héroszként (Gáspár a másik hérosz) „be nem vallottan a korszak innovációiból miként mazsoláztam" (vö. Trencsényi László i. m. 94.).

Tisztelt Olvasó! Kedves Trencsényi László! Jelentem, hogy nem mazsoláztam! És nem „abszorbeáltam a korszak több fontos pedagógiai megújítási törekvését"! (vö. Trencsényi László i. m. 94.) Hát akkor mit tettem? Ennek Olvasóim háromféleképpen is utánajárhatnak. Vagy utánanézhetnek a ‚Vesszőfutásom a pedagógiáért' című könyvemben annak, hogy kikkel miként alakultak szakmai kapcsolataim. Vagy elutazhatnak Pápára, s a dokumentumtárban a kérdéses, „mazsolázásra" vonatkozó dokumentumokat kézbe vehetik tanulmányozás végett annak eldöntésére, hogy kitől mit vettem át. Vagy elhiszik az itt következő állításaimat.

A korszak pedagógiai megújítási törekvései kapcsán Trencsényi azt hozza olvasói értésére, hogy mi, héroszok kitől milyen pedagógiai innovációt építettünk be rendszerünkbe. Esetemben Trencsényi szerint a következőképpen fest a dolog: „Csak említsük a dráma-

pedagógiát (eleinte ennek hazai „ősasszonyát", *Mezei Évá*t, majd *Tornyai Magdá*t), a bábjátékot, magát a már akkor legendás *Granasztói Szilviá*t, a már említett Hernád utcából menekülő *Pongó István*t, majd *Polgár*t, a sakkozó apukát, *Ragályi Elemér*t, az Oscar-díjas filmoperatőrt, a vizuális nevelés megújítóinak több nemzedékét, a táncház-mozgalom főbb pedagógiai törekvéseit (hogy e hasábokon *Kamarás*t és Géczit ne emlegessük) stb." Akik a harmadik alternatívát választják olvasóként, azok kedvéért elmondom: Mezei Éva az ÉKP pedagógiai koncepcióját nyilvánosságra hozó publikációimat megelőzően, még Csökölyben, *Csalog Judit* és *Rozs Ágnes* társaságában keresett meg 1976-ban, hogy drámapedagógiai elképzeléseit – amelyeket akkori állapotukban programnak aligha nevezhettünk volna – illesszem a NYIK programomba. A feltételem az volt, hogy az együttműködéshez meg kell tanulnia a tantervelméletet, fel kell készülnie az akkor már publikálásra előkészített Zsolnai-pedagógiából (az „Ezüstszürkéből"), el kell sajátítania a taxonomizált tananyagleírást és a mai akkreditált továbbképzési programnak megfelelő, ellenőrizhető továbbképzési koncepciót kell letennie. Mezei Éva elfogadta a feltételeimet. Így programjából csak annyi kerülhetett a NYIK-be, amennyit a NYIK mint integrált tantárgy elbírt. Az együttműködés Mezei Éva haláláig sikeres és gyümölcsöző volt.

Tornyai Magdolna Törökbálinton csatlakozott munkatársként programunkhoz. Ő valóban képviselt egy álláspontot, de a programjának alkalmazása során neki is igazodnia kellett gyermek- és pedagógusszemléletünkhöz, tanterv- és tananyag-kiválasztó és -elrendező koncepciónkhoz. A találkozásunk Tornyai Magdával az ‚Egy gyakorlatközeli pedagógia' című könyvem megjelenése, tehát jóval 1986 után történt, amikor az ÉKP kísérleti szakasza már lezárult, s dokumentumait publikáltuk is.

A tényleg legendás Granasztói Szilvia ugyancsak az ‚Egy gyakorlatközeli pedagógiá'-ból tanulta meg a báb-pedagógia leírásának és pedagógiai rendszerbe illesztésének nehéz munkáját. Erről maga is többször, több helyen nyilatkozott.

A szabály az volt, hogy vagy mi kerestünk szakembert egy-egy tématerület kimunkálásához, vagy egy-egy, a pedagógiához kevéssé értő szakember kopogott be hozzánk, hozva ötleteit. De pedagógiailag végiggondolt kész koncepciót senki sem hozott. Ez történt Ragályi Elemér esetében is, aki természetesen akkor még csak művészképzési tapasztalattal rendelkezett. Telefonon keresett meg 1985-ben. Akkor nem volt még Oscar-díjas, de a leghűségesebb és a legkövetkezetesebb elsajátítója lett a Zsolnai-pedagógiának, amely akkor már publikus volt, és kellően gyakorlatközeli is.

Tény, hogy Pongó István dolgozta ki az ÉKP sakkprogramját, de az ÉKP pedagógiai felfogását ő például az Oktatáskutató Intézetben sajátította el. Ott volt néhány hónapig munkatársam.

Tudatom az Olvasóval és Trencsényi Lászlóval is, hogy Polgár Lászlóval sohasem találkoztam, egy szót sem váltottam vele. Gyakori tévészereplései ellenére valószínűleg utcán sem ismerném föl.

Azt pedig, hogy kik voltak a vizuális nevelés megújítói az ÉKP keretei között, célszerű, ha a Tisztelt Olvasó és Trencsényi László *Kárpáti Andreá*nak ‚A befogadásra és az aktivitásra épülő nevelési folyamatkoncepciók' – jellemző című – tanulmányából ismeri meg. (In: Bábosik István [1997, szerk.]: *A modern nevelés elmélete*. Telosz Kiadó, Budapest. 86–111.) Ebben a tanulmányban Kárpáti Andrea a Zsolnai-programot és pedagógiát a nemzetközileg is ismert és elfogadott nyolcféle pedagógiai paradigma sorában helyezi el és írja le, *Herbart*, *Dewey*, *Claparede*, *Montessori*, *Freinet*, *Rogers* stb. paradigmáival azonos rangban. Kárpáti Andrea egyéb írásaiból az is kiderül, hogy az ÉKP-nak önálló művészetpedagógiai koncepciója van, amely szintén nem „mazsolázás" révén született, hanem szívós kutatómunkával, amelyen a NYIK-en kutatóvá érett *Heffner Anna* munkálkodott legtöbbet. (Kárpáti Andrea [1997]: A népi kultúrától az ipari formatervezésig: az ÉKP integrált technika-rajz-népművészet programja. In: Bábosik István [szerk.]: *A modern nevelés elmélet*. Telosz Kiadó, Budapest. 178–180.)

A néptánc-koncepcióról célszerűbb, ha Trencsényi László *Kocsis Mihály*t és *Andrásfalvy Bertalan*t kérdezi. Azt a Kocsis Mihályt, aki közel két évtizeden át dolgozott a NYIK és az ÉKP kutatási-fejlesztési törekvésein.

Az ÉKP az akciókutatás normái szerint alakuló program és pedagógiai rendszer. Egyet biztosan tudok kutatóként: Gáspár László a szó kutatásmetodológiai értelmében másként építkezett. Ennek megítélése metapedagógiai felkészültséget igényel, s nem lehet tárgya egy eszme- és mentalitástörténeti gondolatmenetet korrigáló vagy arra reflektáló hozzászólásnak.

A szocialista pedagógia apologetikája és a szakmai elit felelőssége

Lássuk még egyszer, milyen indítékkal leckéztette meg Trencsényi László Kopp Erikát! Azt állítja Trencsényi, hogy Szentlőrinc paradoxona éppen az, hogy „miközben megalkotója egyre közelebbinek érezte művét az autentikus marxizmusnak tulajdonított szocializmusképpel, tulajdonképpen lépésről lépésére haladt a »létező szocializmus« lebontásának fő irányzataival egy tempóban. Ha nincs szocialista piacgazdaságnak nevezett gazdaságirányítási mechanizmus, akkor nincs Szentlőrinc sem. Ha nem alakul ki az állam irányából lebontott társadalommodellt felváltó, a helyi közösségeket tételező – akár egyenlőtlenségekben létező – organikus társadalomkép, akkor nincs Szentlőrinc sem." (*Iskolakultúra*, 2002/11. 94.) Úgy gondolom, ha valaki a szocialista pedagógia szocializmuskritikáját és benne Gáspár László neveléstörténeti jelentőségű munkásságát bírálja, annak a demokráciában meg kell engedni azt, vagy ha tetszik, el kell tudnunk viselni azt, hogy a pedagógiai kritikák hátterében politikai filozófiai megfontolások munkálnak. Ebből következően tudomásul lehet venni, hogy szocializmuskritikának, pontosabban kritikai szocializmuskritikának – legyen szó a társadalom akár gazdasági, akár jogi, akár művészi, akár oktatásügyi alrendszeréről – egyaránt szembe kell tudnia nézni a konzervatívnak tekinthető politikai filozófiai ihletettségű kritikákkal éppúgy, mint a liberalizmus politikai filozófiájának különböző irányzatai felől érkező kritikákkal. Nem áll szándékomban most Trencsényi írását kategóriákba sorolni. Ezt a feladatot bízzuk a különböző szakmákra és a különböző olvasatokhoz szokott kívülállókra: filozófusokra, jogászokra, közgazdászokra, pszichológusokra stb. Magam azzal mindenképpen egyetértek, hogy a magyar pedagógiai praxisban jelenleg érvényesülő Mészáros-féle kánon mellett mások is lehetségesek, s mivel tudjuk, hogy ez nem csupán olvasat kérdése, hanem döntésekkel összefüggő kőkemény gyakorlati kérdés is, nem hiábavalóak azok a viták és eszmecserék, amelyek szakmai identitásunkat stabilizálhatnák. Nem biztos, hogy jót tesz a pedagógia fejlődésének, ha amnéziába esik, ha elfelejti múltját. Ebben egyetértek Trencsényivel. De egy követelményt – ha tetszik, kánont – a szakma fejlődése érdekében leszögezek: a paradigmák között el kell tudni igazodni tárgyszerűen is, tényszerűen is, előítéletmentesen is. Menedzseri bölcsességgel szólva: valami úton-módon a magyar pedagógián belül is meg kell tanulni az élni és élni hagyni elvének érvényesülését.

Amikor e szövegegységet lezárni készülök, nyilván tudatában vagyok annak, hogy a rendszerváltás után egy évtizeddel most egy baloldali kormány vigyázza gondolatainkat, figyeli érveléstechnikánkat, és osztja el azt a kevéske pénzt, amit a szakma megújítására lehet fordítani. Ezek nyers társadalmi tények, amelyeket ki-ki a maga sorsválasztása felől ítél meg. Magam csak annyit tudok kívánni, hogy mind a sorsválasztás, mind a dolgok állásának megítélése reflektív legyen. Magyar frazeológiai fordulatokkal élve: tudjuk, mi micsoda, tudjuk, mitől döglik a légy, s tudjuk egymásról, hogy a másik is látott már karón varjút!